

Г. К. Парієнко, Л. Ф. Домбровська

**УЧАСТЬ ВЧЕНИХ-ЕКОНОМІСТІВ У ФОРМУВАННІ
ІНФРАСТРУКТУРИ РИНКУ В УМОВАХ НЕПУ.
1921–1928 рр.**

Нова економічна політика (1921–1928) по суті була першим досвідом управління економікою на основі взаємодії планових і ринкових засад. Вироблені тоді теоретичні положення мають важливе значення для економічної науки і господарської практики в сучасних умовах: про взаємодію плану й ринку; концепція про формування ринкових відносин та їх державне регулювання; зв'язок планової роботи з аналізом ринку і народного господарства в цілому та ін.

Історичний досвід непу розвіяв уявлення про ринок як систему, що не піддається регулюванню. Сьогодні у світі немає жодної розвинутої країни, в якій існував би вільний нерегульований ринок. Захід знайшов метод взаємодії планових і ринкових засад і здійснювалося це під впливом ідей нової економічної політики. Якщо ми в кінці 20-х років відмовилися від ринкових відносин і стали на шлях фетишизації плану, то західні країни використали наш досвід взаємодії планових і ринкових засад і здійснювали регулювання ринку з метою ефективного розвитку економіки.

Нова економічна політика була видатним у вітчизняній і світовій історії зразком реформ. Комплексне її впровадження дозволило за короткий термін не тільки перейти від командної до ринкової господарської системи, а й відбудувати зруйновану економіку країни. У результаті проведених заходів з 1921 по 1926 рр. обсяг промислового виробництва зріс більше ніж у три рази. Майже довоєнного рівня досягло виробництво продукції сільського господарства. Постійно зростали темпи приросту національного прибутку, які за 1921-1928 рр. становили 18 %. До 1928 р. національний прибуток на душу населення зріс на 10 % у порівнянні з 1913 р. Динамічно зростала реальна заробітна плата трудящих, знижувалось безробіття.

Незважаючи на постійне нагнітання обстановки ідеологічного протистояння у розв'язанні соціально-економічних завдань, вчені-економісти плідно працювали над розробкою проблем нової еконо-

мічної політики, а також брали активну участь у роботі господарських органів та установ, діяльності різних комісій тощо.

Як відомо, вихідним елементом непу було відновлення товарно-грошової, ринкової форми економічного зв'язку замість продуктообміну, який домінував під час “воєнного комунізму”. Радянська історіографія традиційно характеризувала період непу як перехідний період від капіталізму до соціалізму, як вимушений відступ перед капіталістичними елементами з метою їх остаточної ліквідації. Тому поза увагою дослідників були питання відтворення структурних елементів ринкової економіки, ролі наукової інтелігенції у формуванні ринкових відносин в період здійснення нової економічної політики. Розбудова української держави, трансформація економічної системи України зумовили можливість об'єктивного висвітлення і цілісного вивчення історичного досвіду здійснення нової економічної політики та залучення до наукового пошуку всіх відомих джерел та літератури як вітчизняних, так і зарубіжних вчених. Вагомий внесок у дослідження проблеми зробили В. Гринчуцький, Т. Дерев'янкін, С. Злупко, С. Кульчицький, В. Лантух, Е. Лоркитян та ін. В роботах А. Гриценка і В. Соболева вперше в економічній науці дається чітке визначення понять “ринкова інфраструктура” і називається сукупність її складових. Майже в усіх випусках міжвідомчого збірника наукових праць “Історія народного господарства та економічної думки України” є статті, які мають певне відношення до досліджуваної проблеми (С. Воробйов, В. Лісовицький, Т. Сотнікова, О. Соболева та ін.). На увагу заслуговують дослідження зарубіжних вчених Дж. Кейнса, Е. Карра, П. Сорокіна, М. Малія та ін., у яких цінним для нас було їхнє бачення процесів, які відбувалися в країні у 1921–1928 рр. Поряд з тим, в історико-економічній літературі ще недостатньо висвітлений історичний досвід функціонування ринкової інфраструктури України в роки нової економічної політики, участі вчених-економістів у її формуванні.

На початку 20-х років економічна наука, очолювана прогресивними вченими, які представляли найперспективніші її напрями, мала всі передумови для плідного її розвитку та використання практичної функції у розбудові нового суспільства на демократичних засадах, незважаючи на дві основні течії, що визначали глибокий во-

доділ в економічній думці того періоду. Перша течія — це економічна теорія, що формувалася науковцями на засадах основних економічних шкіл, які склалися на той час на Заході, з внесенням у них цілого ряду принципово нових підходів на рідному ґрунті. Вона широко представлена протягом 20-х років вченими-економістами дореволюційної школи й економістами нової формації. Друга течія — теорія марксизму в його ортодоксальному варіанті. Склалася в роки радянської влади як офіційна. Усе це надовго визначило основні напрямки наукових інтересів вчених-економістів, чий внесок у розвиток економіки країни, науки, освіти був особливо вагомим.

Вчених хвилювали проблеми соціально-економічних перетворень в Україні, уявлення про основну рушійну силу й засади таких перетворень. У своїх дослідженнях, публічних виступах вони передбачали здійснення їх державою на основі збереження й подальшого розвитку різних форм власності у їх взаємодії, тобто збереження принципу приватної ініціативи, товарно-грошових і ринкових відносин та їхніх інститутів. Це талановиті вчені-економісти дореволюційної школи В. Акуленко, І. Дашківський, Я. Діманштейн, М. Соколов, Г. Тіктін, П. Фомін, В. Штейн, Л. Яснопольський та інші, які після революційних подій мали надію втілити свої наукові ідеї на реформаторських засадах розбудови нового суспільного устрою, а після встановлення радянської влади — на шляхах згоди з нею [1]. Вчені намагалися внести науково обґрунтовані засади у господарську діяльність нової влади. Їх творчість, як і більшості відомих вчених 20-х років до недавнього часу висвітлювалася в нашій історико-економічній літературі фрагментарно й оцінювалася, як правило, необ'єктивно.

Центральною проблемою економічної науки 20-х років була проблема плану і ринку, державного і ринкового регулювання економіки. Одним із відомих вчених-економістів 20-х років, який відстоював необхідність взаємодії планових і ринкових засад в управлінні економікою, був Я. Діманштейн. Ще у 1920 р. в роботі “Об идее планового хозяйства” він відмічав дуже важливу для того часу проблему співвідношення ринкового господарства з планомірним його розвитком, що на його думку вже мало місце при капіталізмі [2].

Послідовно виступав за співвідношення планових і ринкових

засад у розвитку економіки В. Штейн. Вчений вважав важливим завданням планового управління народним господарством всебічне вивчення процесів зміни ринкової кон'юктури. Плідно використовуючи, як і М. Туган-Барановський, засади теорії економічної кон'юктури, В. Штейн розробляє наукові основи теорії і політики економічної кон'юктури. В роботі "Теория и политика экономической конъюктуры" (1924) він всебічно вивчає цю проблему, показує вплив економічної кон'юктури на всі сторони виробництва, торгівлю, підкреслюючи, що "товари, які найбільш чітко залежать від кон'юктурного режиму, дають в середньому підвищення та зниження, яке може досягти половини основної ціни товару" [3]. Узагальнені висновки, зроблені на базі цього дослідження, мали велику наукову та практичну цінність.

Творчі пошуки відомого вченого П. Фоміна були спрямовані перш за все на розробку проблеми державного і ринкового регулювання економіки. В роботі "О плановом начале" (1924) він розкриває діалектику взаємодії планових і ринкових засад, досліджує методологію планування, показує роль виробничо-фінансових планів для розвитку господарства [4].

Проблему плану і ринку досліджує І. Дашківський. У відомій роботі "Рынок и цены в современном хозяйстве" (1925) він не тільки аналізує ринок і ринкові відносини, але й доводить необхідність плану і планових органів держави [5].

Слід відмітити, що науковим центром, який об'єднував вчених-економістів у ті роки, була Українська Академія наук, заснована 27 листопада 1918 р. завдяки наполегливій теоретичній та організаційно-практичній діяльності видатних вчених М. П. Василенка та В. І. Вернадського. Ідеї В. Вернадського в освіті і економіці, діяльність соціально-економічного відділу, очолюваного М. І. Туган-Барановським позитивно вплинули на роботу вчених та напрямки їх наукових досліджень. Необхідно включити сьогодні до інтелектуального і культурного обігу в Україні найважливіші праці В. І. Вернадського, М. І. Туган-Барановського — вчених світової слави.

Історію як української, так і російської економічної науки сьогодні не можна уявити без наукового доробку відомого статистика професора А. Бориневича (1855–1946). Він працював в Одеському інституті народного господарства з 1921 р. до глибокої старості.

Протягом кількох десятиліть (з 1890 р. до 1926 р.) А. Бориневич очолював створене ним статистичне управління Одеси, підготував та виховав багато талановитих учнів, створив статистичну школу, яка продовжує функціонувати в стінах економічного університету.

Сфера економічного дослідження А. С. Бориневича була надзвичайно широкою. Чільне місце у його науковій спадщині займають статистично-економічні дослідження, глибокі наукові розробки проблем сільськогосподарської та промислової статистики, демографії.

Статистичні дослідження А. С. Бориневича мали велике загальноосвітнє значення, на них вчилися українські, російські та інші економісти-статистики. Взагалі, українська статистична школа XIX–XX ст. відзначалася фундаментальністю, мала різні відгалуження. Так, одеська школа заслуговує пильної уваги, вона була відмінна від державної статистики, а також від інших земських статистик. Широкий спектр статистичних досліджень А. Бориневича, їх оригінальність, глибина, суспільна значимість, прикладний характер є окрасою української економічної науки.

Надзвичайно плідно розвивались у 20-і роки спеціальні та прикладні галузі економічної науки — економічна географія, фінанси, історія народного господарства. Здобутком економічної думки стали праці відомого вченого дореволюційної школи з фінансово-економічних та правових проблем Г. Тіктіна (1880–1945). Наукову та викладацьку діяльність він розпочав в Одеському університеті. Один із організаторів Гумобіну, а в 1921 р. — Одеського інституту народного господарства, консультант секції фінансового права АН СРСР. Майже два десятиліття (1926–1945) він був членом міськради. Очолював її бюджетну комісію. Його перші наукові праці, в яких розглядалися важливі теоретичні проблеми фінансів, відносяться до 1903–1905 років. Особливе значення мав його “Курс фінансового права” (1912), який був оцінений як найкращий у дореволюційній Росії підручник з фінансового права.

Працюючи в інституті, Г. Тіктін створив свою концепцію самостійної “фінансової науки”, яку викладав у 20-30-і роки. Г. Тіктіну належить фундаментальне дослідження із загальної теорії фінансів “Очерки по общей теории публичных финансов” (1928). У цій роботі він виклав свою концепцію побудови теоретичної фінансової науки, її основні принципи, розробив наукові засади фінансового

управління, які до того часу розроблялися лише в західній теорії. Г. Тіктін, як фінансист, відомий не тільки в нашій країні, а й за кордоном [6].

Формування ринкових відносин в умовах нової економічної політики, необхідність використання їх у плановому регулюванні економікою вимагали підготовки висококваліфікованих кадрів для народного господарства. До революції підготовка економістів здійснювалася на юридичних факультетах університетів та в комерційних інститутах, що були до 1920 р. ліквідовані. У 1920 р. Наркомпрос України приймає рішення про відкриття в республіці трьох інститутів народного господарства: у 1920 р. на базі юридичних факультетів університетів і комерційних інститутів створюються Київський та Харківський інститути народного господарства, а у 1921 р. — Одеський (на базі інституту гуманітарно-суспільних наук та факультету соціалістичного господарства політехнічного інституту). Інститути народного господарства зробили значний внесок у розвиток економічної освіти та науки, у підготовку висококваліфікованих спеціалістів для всіх галузей народного господарства.

Київський інститут народного господарства мав у 1920 р. у своєму складі п'ять факультетів: соціально-економічний, господарсько-технічний, залізнично-експлуатаційний, кооперативний і соціально-правовий.

Одеський інститут народного господарства почав функціонувати з 1 вересня 1921 р. Уже в перші роки існування інституту у його складі були такі факультети: кооперативний, факультет зовнішньоторговельних відносин, економічний факультет. Інститут здійснював підготовку економістів, юристів, спеціалістів для кооперативних організацій, торгівлі, адміністративно-господарських працівників. Він став великим науковим економічним центром півдня України. У 20-і роки на кафедрах Одеського інституту народного господарства працювала ціла плеяда відомих вчених і фахівців, наукова й викладацька діяльність яких розпочалася в Одеському, Петербурзькому та інших університетах. Вони добре знали зарубіжні школи, збагачували їх традиції своїм досвідом. Це видатні вчені-економісти А. Бориневич, О. Шпаков, С. Солнцев, Г. Тіктін, О. Сухов, Г. Танфільєв та ін.

Харківський інститут народного господарства мав у своєму складі промисловий, правовий, внутрішньої та зовнішньої торгівлі, фінансово-банково-страховий факультети. Його першим ректором був відомий економіст П. Фомін. У витоків становлення інституту стояли вчені-економісти дореволюційної школи: М. Соболев, В. Левитський, І. Красуський, Г. Тремль та інші, які зробили вагомий внесок у розвиток вітчизняної та світової науки.

В середині 20-х років у всіх інститутах народного господарства існували економічні факультети, які й здійснювали підготовку висококваліфікованих економістів широкого профілю. Відповідно до навчального плану на перших двох курсах студенти отримували широку теоретичну підготовку, починаючи з третього курсу, передбачалася спеціалізація в різних галузях народного господарства. Теоретична підготовка студентів передбачала вивчення фундаментальних дисциплін, яким приділялася велика увага: теоретична економіка, прикладна економіка, фінансова наука. Політичну економію читали відомі вчені того часу М. Кривицький, Д. Наумов, А. Пробст, С. Солнцев, В. Штейн; економічну статистику — А. Бориневич, В. Мишкіс; економіку промисловості — Я. Діманштейн, П. Фомін; економічну географію — В. Акуленко, С. Ратнер, Г. Танфільєв; фінансове право — відомий не тільки в Росії, а й за кордоном фінансист Г. Тіктін та ін. Підручники цих вчених високо цінувалися серед викладачів та користувалися великим попитом у студентів.

Таким чином, вчені-економісти брали активну участь у розробці проблем ринкових відносин, перш за все питань функціонування ринкових інститутів, проблем плану, ринку, перспектив непівського господарювання, співвідношення ринку з централізованим плановим керівництвом народним господарством, зміцнення фінансово-грошової системи та ін.

Література:

1. *Лантух І. В.* Формування інфраструктури ринку в Україні в роки непу // *Вестник Харьковського государственного университета* — 2000. — № 479. — С. 103-108.
2. *Діманштейн Я.* Об идеи планового хозяйства // *Хозяйство Украины*. — 1925. — № 4. — С. 211-212.
3. *Штейн В. М.* Теория и политика экономической конъюнктуры. — Одесса, 1924. — С. 17.

4. *Фомин П. И.* О плановом начале // *Промышленность Украины.* — 1924. — № 25. — С. 2-4.
5. *Лоркитян Э. Л.* Очерки экономической истории Украины. — Харьков, 1997. — С. 55-60.
6. *Парієнко Г. К.* Внесок вчених університету у розвиток економічної науки. — Одеса, 2001. — С. 13.

Ю. І. Підлісний

**РОЛЬ СІЛЬСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У ФОРМУВАННІ
ПОЛІТИЧНИХ УПОДОБАНЬ СЕЛЯНСТВА
(за матеріалами Слов'янського району Донецької області)**

Упродовж ХХ століття структура населення українського села неодноразово зазнавала змін. Черговий їх етап був викликаний аграрною реформою 90-х рр.. Оскільки реформа, розпочата загалом в Україні у кінці 1999 р.[1], стартувала у Донецькій області ще у 1995 — 1996 рр. [2], глибина таких змін на Донеччині є більшою, ніж у багатьох інших регіонах. Досить проста за радянських часів, соціальна та професійна стратифікація сільського населення значно ускладнилася. У нових економічних і політичних реаліях для багатьох селян радикально змінився спосіб підтримання власного матеріального добробуту. Внаслідок цього з'явилися нові прошарки сільського населення: фермерство, сільськогосподарські і не-сільськогосподарські підприємці, наймані робітники, люмпен-пролетаріат. Фактично єдиною, досить усталеною категорією жителів села залишилась сільська інтелігенція. Дослідження її впливу на формування політичних уподобань селянства за джерельною базою окремо взятого Слов'янського району Донецької області і є головною метою даної роботи.

Логіка викладення матеріалу вимагає уточнення змісту, що вкладається автором у терміни “сільська інтелігенція” та “селянство”. Під першою у даній роботі маються на увазі педагоги сільських шкіл, дошкільних і позашкільних навчальних закладів; медики сільської місцевості; працівники культурно-просвітніх установ. Обов'язковою умовою при цьому є не тільки робота, але й проживання у селі. Під селянством автор розуміє сільське населення взагалі.